

dalitate formidabilă de exprimare: satira jurnalistică. Fondatorul și redactorul unor reviste precum „Țânțarul” sau „Nichipercea” și autorul broșurilor din seria *Misterele mahalalelor* sau *Cronica scandalosă a orașului* a plătit scump îndrăzneala de a ataca astfel ierarhiile sociale și lumea politică prea puțin obișnuită cu ideea dreptului la liberă exprimare: nu mai puțin de cinci condamnări la închisoare pentru critici aduse guvernului. Studiul tratează, de asemenea, problema condiției jurnalistului în România modernă. Cetățean al unui stat „constituțional din gât până-n picioare, afară de cap”, după cum spunea el, Orășanu își asumă riscul de a ispăși în închisoare „păcatul” de a fi scris împotriva celor aflați la putere sau, în cazuri mai „fericite”, de a-și vedea suspendată publicarea.

Tema culturii politice se regăsește în studiul lui Sorin Radu, „Alegerile parlamentare din februarie 1914”. După părerea autorului, alegerile au respectat normele unui regim politic liberal mai mult la nivelul formelor decât la cel al conținutului: instabilitatea politică și birocratică, discutabila independență a justiției, corupția și presiunile guvernamentale sunt doar câteva din elementele care alcătuiesc mediul de desfășurare a alegerilor. Autorul prezintă instrumentele și metodele propagandei electorale și direcțiile majore ale discursului politic al principalelor partide, pentru a sublinia în final că, la jumătate de secol de la instaurarea unui regim constituțional, în România nu se putea vorbi de reprezentativitate electorală (doar 2,04% din alegători votau direct), iar electoratul era în mare parte „guvernamental”, votând întotdeauna cu partidul aflat la putere.

Studiul următor, avându-l ca autor pe Ștefan Petrescu și intitulat „Cetățenie și naționalitate în Vechiul Regat. Studiu de caz: grecii”, oferă ocazia unei perspective istorice asupra evoluției conceptului modern de „cetățenie”, în strânsă legătură cu noțiunile de „naționalitate” și „etnicitate” și cu ideologia statului națiune. Aspecte ca dreptul de proprietate sau confesiunea sunt tratate din perspectiva integrării, respectiv, excluderii „străinilor”.

Una dintre cele mai importante direcții de modernizare a vizat cu siguranță domeniul educațional, prezent în cuprinsul volumului prin două studii. Cel al lui Marius Cristea, intitulat „Personalitatea culturală a lui Constantin Dobrescu-Argeș” descrie personalitatea unui important militant pentru luminarea și emanciparea țăranilor, critic al discriminării salariale a dascălilor din mediul rural și editor al unor publicații ca „Țăranul” și „Gazeta țăranilor”. Cel al Cristinei Gudin se ocupă de „Aspecte privind finanțarea învățământului românesc în perioada 1866-1899”. Obiectiv prioritar al statului român, modernizarea învățământului s-a reflectat în inițiativele legislative din domeniu – în principal legea instrucțiunii publice din 1864 –, dar și în măsurile care au vizat o îmbunătățire calitativă. Aceste preocupări, demonstrează autoarea, sunt evidente în bugetele alocate Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de-a lungul perioadei studiate, care, deși au cunoscut permanente oscilații, au reprezentat totuși sume importante, accentul fiind pus însă pe învățământul primar, al cărui obiectiv era alfabetizarea.

În strânsă legătură cu creșterea gradului de alfabetizare se constată și un interes tot mai mare pentru lectură, ce reține atenția Gabrielei Friptu în articolul „Evoluția editurii din Vechiul Regat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”. Câteva cifre: în 1863 existau în România 27 de stabilimente tipografice, în 1901 numărul lor ajunsese la 172, iar în 1912 la 241. Studiul se concentrează asupra celor mai importante: Imprimeria Statului, stabilimentul Socec, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl. Deloc surprinzător, o bună parte din producția lor era constituită din manuale școlare. În același timp, cărțile autorilor români iau treptat locul romanelor franțuzești.

Două studii se concentrează asupra figurilor monarhice. Adriana-Cristina Mihalea continuă, cu articolul „Veniturile Casei Regale a României (1866-1914)”, un studiu început în volumul anterior al seriei, pentru a ajunge la concluzia că așa-zisa parcimonie a lui Carol I este mai degrabă o legendă: dimpotrivă, în primii ani de domnie Carol a renunțat la sumele care îi reveneau prin lista civilă pentru a ajuta guvernul să depășească o criză financiară. Angela Covașă descrie, în schimb, „Un episod al relațiilor stat-Biserică. Conflictul Al. I. Cuza - Sofronie Miclescu”. Să fie acest conflict o consecință a dorinței lui Cu-

za de a-și extinde autoritatea sau o încercare de aliniere a Bisericii la cerințele epocii? Trecerea averilor mănăstirești în administrarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, instituirea comitetelor de gestionare a bugetelor mănăstirești, reforma seminariilor teologice: iată doar câteva din politicile lui Cuza ce pledează în favoarea primei versiuni. La acestea se adaugă surprinzătoarele decizii de închidere a unor mănăstiri și schituri, fără aprobarea Bisericii, sau de suspendare din funcție a mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu, acuzat chiar de trădare. Autoarea înclină deci să îi dea dreptate unei figuri de epocă, D. Bolintineanu, care credea că scopul tuturor acestor acțiuni era „de a centraliza tot în persoana sa (a domnitorului, n.n.)”.

Ultimele două capitole dezvăluie „crâmpie de viață”, din mediul aceluiași oraș, Brăila. Livia Iorga tratează „Ipostaze ale modernizării Brăilei în timpul lui Carol I” cu atenție la atmosfera epocii: bun-gust și mahala, bogăție și sărăcie lucie, frumos și grotesc, iluminatul electric, telefonul, alimentarea cu apă, calea ferată. Emil Octavian Mocanu se ocupă de un singur aspect al modernizării orașului port, în articolul „Morăritul și exportul de făină prin portul Brăila la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea”: în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu deschiderea unor importante fabrici de făină – precum Violatos, Frații Galiazatos, Milas și Fiul – industria morăritului cunoaște aici o dezvoltare importantă. De altfel, este vorba de una dintre puținele ramuri industriale ale României care, datorită investițiilor în domeniul echipamentelor, „ține pasul cu lumea modernă”.

De zece ani, seria *Ipostazelor* conturează un tablou mozaical al modernizării care promite să se amplifice cu noi contribuții. Cu siguranță, continuarea proiectului va clarifica liniile majore ale unei transformări, în fluxul căreia este plasată și privirea istoricului.

* Ion Bulei, Alin Ciupală, coordonatori, *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, volumul IV, București, Editura Universității din București, 2007, 276 p.

Un mod de a „câștiga o pâine”: *Eichmann la Ierusalim*

Valentin Stoian

*Eichmann la Ierusalim** (ediția originală americană în 1963) nu a încetat să provoace controverse cu fiecare nouă reeditare. Ea este din nou oferită publicului român de Editura Humanitas, la zece ani după prima apariție românească, datorată Editurii ALL (1997). Este interesant de reflectat care sunt învățămintele pe care cartea Hannei Arendt le poate transmite acuritorului român și ce relevanță poate avea ea în România anului 2008. Cărțile mari trebuie înțelese și analizate în contextul publicării lor, dar depotrivă al impactului de durată. Un rezumat sau comentariu abstract nu este deci suficient pentru a explica necesitatea revenirii repetate la textul lor.

În acest caz, interesul actual al cărții derivă, în primul rând, din actualitatea unor controverse istorice. *Eichmann la Ierusalim* refuză, încă din primul capitol, explicațiile simple și motivate politic ale Holocaustului și propune una radical diferită, inspirată din idealul culturii europene, profund umanistă și universalistă. Autoarea demontează teza „Holocaustului ca antisemitism”, strâns legată de dorința sioniștilor, partizani ai lui Ben Gurion, de a prezenta Holocaustul ca pe rezultatul necesar al antisemitismului multimilenar din Europa și din alte părți ale lumii. Rostul acestei construcții istorice este de a justifica existența politică a statului Israel, crearea unei identități comune a cetățenilor săi, strângerea rândurilor de către aceștia în jurul sloganului „niciodată din nou” – înțeles, în variantă sionistă, ca presupunând o redutabilă putere militară israeliană, singura de natură să traducă același slogan în realitate politică.

Interpretarea pe care o propune Arendt este cea a „Holocaustul ca o crimă împotriva umanității”, afirmând explicit și fără echivoc despre uciderea evreilor că a fost o „crimă supremă (...) îndreptată împotriva umanității” și, de aceea, „doar alegerea victimelor, nu natura crimei, poate fi dedusă din lunga istorie a urii față de evrei și a antisemitismului”. Ce putem înțelege din acest fragment este că Holocaustul, ca „povestire” și „învățămintă”, nu trebuie să fie „monopolul” statului israelian sau al poporului evreu: el aparține întregii umanități, din moment ce a fost comis prin violarea celor mai fundamentale legi umane, de către criminali care au devenit astfel *hostis generis humanis*.

De asemenea, în epoca noilor „colectivisme”, „hipermnezia” căreia Holocaustul îi cade victimă poate fi explicată prin folosirea „povestirii” sale pentru a transmite mesajul postmodern al „toleranței”. Cartea poate fi înțeleasă și ca o critică, nu totdeauna explicită, la adresa acestui tip de raportare față de istoria tragicilor evenimente. Dacă „toleranța” înseamnă acceptarea necritică a celui alt, absența interogației și a provocării intelectuale – ceea ce poate duce, de exemplu, la denunțarea întregii civilizații occidentale ca „fascistă” –, atunci crima fără precedent a Holocaustului devine neînțeleasă, iar „învățămintele” sale se diluează până la dispariție. Pierderea simțului critic, adormirea sa în mediul mediocrității, este de fapt, după Arendt,

cauza ultimă a tragediei, iar ideea de „toleranță“ și relativizarea categoriilor de „fascism“ sau „nazism“, pentru a fi aplicate la orice – de la toate formele discriminării până la expansiunea reclamelor la Coca-Cola – nu fac decât să conducă omul obișnuit spre confuzie, acționând deci, în cele din urmă, împotriva devizei „niciodată din nou“.

Portretul pe care Arendt i-l face lui Eichmann se dezvăluie gradat, pe măsură ce cartea avansează. Absența inițială a antisemitismului poate părea surprinzătoare în cazul unui nazist. Afirmatia că Eichmann avea chiar simpatie pentru evrei și a încercat să salveze câțiva sună ca o minciună, iar Arendt afirmă că tocmai acest mod de a gândi a determinat acuzarea și instanța să eludeze problema pe care existența unui nazist filosemit și filisionist o pune lumii întregi.

Dacă *Eichmann la Ierusalim* este încă actuală la acest nivel teoretic, ea ne conduce și la concluzii de natură mai practică. Astfel, dacă refuzăm teza „Holocaustului ca antisemitism“, înțelegem mai bine de ce Holocaustul trebuie să fie o preocupare a întregii umanități. Cercetarea și comemorarea, dar mai ales înțelegerea sa, sunt de datoria omului, oriunde s-ar afla el, în măsura în care împărtășește raționalitatea pe care i-o atribuim îndeobște. Criticile la adresa existenței unui muzeu al Holocaustului la Washington D.C. sau a construirii unui memorial al său la București nu își mai au rostul. Lecția simțului critic și a educației cetățenești poate fi trasă în aceeași măsură de un evreu și de un american, român, chinez sau african. Devin ilare, de asemenea, explicațiile de genul „Holocaustul este comemorat foarte mult în America deoarece evreii sunt foarte puternici acolo“: ele sunt neadevărate pentru o Americă în care Holocaustul primește diverse interpretări oferite de feluritele grupuri ce doresc să transmită prin aceasta mesaje diferite.

Revenind pe meleagurile noastre, ajungem la necesitatea cercetării Holocaustului românesc prin aplicarea diverselor grile interpretative disponibile, printre care cea a Hannei Arendt figurează la loc de frunte. *Raportul Wiesel* și înființarea *Institutului Național pentru Studiul Holocaustului* au fost pași absolut necesari și profund bineveniți, dar cercetarea trebuie să intre pe făgașul analitic occidental. Operă fundamentală, cuprinzând un bogat material empiric, *Raportul Wiesel* este – o caracteristică specifică oricărei cercetări de început asupra Holocaustului – bazat pe o abordare „intenționalistă“ a cazului românesc, oferindu-ne de aceea imaginea „Holocaustului ca antisemitism“, dominată de figurile „megaucigașilor“. O posibilă direcție de cercetare ar consta tocmai în identificarea diverselor „chipuri românești ale răului“ – al legionarului, al funcționarului antonescian și al agentului comunist – pentru a putea înțelege cu adevărat totalitarismul în versiunea sa românească.

O dimensiune importantă a cărții Hannei Arendt este tocmai conturarea chipului criminalului Eichmann. Pentru a explica mai bine cu ce prejudecăți trebuie să se lupte încă autoarea, să cităm dintr-un articol al ziarului „Ziua“, cu importante preocupări de „tabloidizare“ a istoriei. În numărul din 15 mai 2008 se publică, sub titlul „Răpirea lui Eichmann“, un articol în care operațiunea din Buenos Aires este transformată într-o poveste demnă de Tom Clancy. Iar portretul răpitului apare de-a dreptul fascinant: „Meticulozitatea germană și fanatismul nazist, ura față de evrei și cruzimea înimaginabilă s-au conjugat în tot ceea ce a întreprins *killerul* evreimii europene. La sfârșitul anului 1940, Eichmann controla viața și moartea tuturor comunităților evreiești, impulsivând raidurile exterminatoare de evrei săvârșite de *Einsatzgruppen* și acțiunile de lichidare a evreilor în toate țările ocupate sau aliate cu Germania nazistă. Între timp, a urcat și în grad, a devenit

Obersturmbannfuhrer SS, locotenent-colonel. S-a ocupat, bineînțeles, de organizarea consfătuirii din 20 ianuarie 1942 de la Wannsee, unde s-a stabilit planul exterminării totale a celor 11 milioane de evrei trăitori în Europa“. De dragul acurateței istorice, dacă nu pentru altceva – deși lipsa oricărei seriozități istorice transpare la fiecare cuvânt din articolul citat – trebuie

corectate câteva detalii ale acestui portret. În primul rând, Eichmann nu controla „viața și moartea“ comunităților evreiești, el doar asigura disponibilitatea unui număr suficient de trenuri pline cu evrei pentru ca mașinăriile morții să fie mereu pline până la maximumul „capacității de absorbție“. Deciziile referitoare la ordinea în care ghetourile urmau a fi lichidate erau luate la nivel mai înalt, unde Eichmann nu avea acces. În al doilea rând, Eichmann a fost cel mai mic în funcție la Wannsee, rolul său fiind acela de secretar al conferinței și, de aceea, autor al faimosului proces-verbal.

Dar ce se întâmplă dacă acceptăm că „*mega-killerul nazist*“, Eichmann, nu a fost nici sadic, nici ucigaș cu sânge rece și nici chiar antisemit fanatic? Dacă el a fost doar un om cu inteligență limitată, incapabil să gândească de unul singur și predispus să repete frazeologia discursurilor oficiale sau a filmelor cu bestii și eroi? Mai mult decât atât, dacă nu a înțeles deplin semnificația actelor sale, deși le

îndeplina cu perfect discernământ? Nu ar însemna aceasta că oricine i-ar putea lua locul? Această constatare produce fiori oricărui cititor și îl îndeamnă la o meditație profundă asupra propriei sale persoane.

Portretul pe care Arendt i-l face lui Eichmann se dezvăluie gradat, pe măsură ce cartea avansează. Absența inițială a antisemitismului poate părea surprinzătoare în cazul unui nazist. Afirmatia că Eichmann avea chiar simpatie pentru evrei și a încercat să salveze câțiva sună ca o minciună, iar Arendt afirmă că tocmai acest mod de a gândi a determinat acuzarea și instanța să eludeze problema pe care existența unui nazist filosemit și filisionist o

punea lumii întregi. Eichmann se dezvăluie în toată mediocritatea sa atunci când îi este descrisă traiectoria profesională marcată de repetate eșecuri, precum și alăturarea întâmplătoare, din lipsă de ocupație, la SS. Frapează fragmentul în care Arendt prezintă dezgustul lui Eichmann față de Soluția Finală și pierderea „plăcerii de a munci“ odată cu participarea sa la organizarea acțiunii. Acuzatul preferă totuși o muncă pe care o urăște, dar care permite păstrarea statutului social dat de gradul de locotenent-colonel SS, în locul vieții normale dar anodine de comis-voiajor.

Spre mijlocul cărții, odată cu analiza „kantianismului“ vulgarizat în care crede Eichmann, a colapsului moral provocat de către naziști pe tot continentul european, de la înalta societate germană la conducătorii *Judenrat*-urilor, Arendt dă impresia că faptele eroului său ar fi oarecum scuizabile, din moment ce o întreagă civilizație și-a refuzat capacitatea de gândire pentru a mai putea trăi senin o zi și a „dansat cu criminalul“, ajutându-l să-l ucidă pe celălalt, înainte de a cădea ea însăși victimă aceluiași călău. În mijlocul acestui colaps moral, cum ar fi fost posibil ca tocmai Eichmann, micul funcționar, permanentul ratat care bate disperat la toate ușile, să se opună vocilor societății respectabile, care îi spuneau „vei ucide“? Dar Arendt nu se lasă prinsă în această capcană și, apoi, prin câteva contraexemple, arată cum judecata umană, rațiunea și spiritul critic, cetățenesc, pot vedea adevăratele valori, descoperite în adâncurile naturii noastre prin simpla rațiune nepervertită a unor persoane nu mai educate ca Eichmann. Exemplul a doi țărani bavarezi ce preferă moartea în locul crimei, refuzând să fie încorporați în SS, precum și cel al salvării evreilor danezi prin participarea „complice“ a întregii populații dau astfel substanță finalului în care execuția lui Eichmann este justificată prin faptul că el, de bunăvoie, precum Pilat din Pont, a ales să își ucidă gândirea și să susțină o ideologie ce refuza să împartă Pământul cu poporul evreu. Vina nu poate fi colectivă, iar „binele“ dreptății triumfă doar dacă fiecare este pedepsit individual, chiar atunci când crima a fost comisă de zeci de mii de oameni împreună.

Ce lecție îi poate învăța deci Hannah Arendt pe români, astăzi? În țara unde nimeni nu pare revoltat în mod serios de felul în care oamenii Securității „și-au câștigat o pâine“, *Eichmann la Ierusalim* ne dă o lecție de spirit civic. Există două feluri în care gândirea critică poate sucumba în mijlocul unui popor. Primul provine din autojustificările fiecăruia pentru actele sale imorale sau criminale, atunci când invocă exemplul celorlalți care procedează la fel. Simțământul răului se diminuează astfel prin dispersie. Cel de-al doilea derivă tocmai din prezentarea exagerată și fără nuanțe a răului ca un monopol al ființelor malefice și inumane – așa cum procedează adesea presa noastră –, ceea ce le transmite majorității oamenilor sentimentul reconfortant că ei „nu pot fi aceia“. Arendt ne învață deci că, fie și atunci când suferă material în mijlocul unei societăți care deraiază, individul este obligat să se interogheze permanent asupra propriilor acte. El poate descoperi atunci că Răul nu se înfățișează întotdeauna ca un „megaucigaș“: el ne privește uneori, zâmbind banal, din oglindă.

* Hannah Arendt, *Eichmann la Ierusalim. Raport asupra banalității răului*, traducere de Mariana Neț, București, Humanitas, 2007, 380 p.

